

*Бичковський Є. Л.,**аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету*

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР: ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА КОМПОЗИЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей структури та юридичної композиції науково-практичного коментаря. Встановлені компоненти: змісту, форми, функціональності та мови. Виділені структурні елементи та розкриті критерії ефективності.

Ключові слова: юридична техніка, мова права, юридичний текст, юридична доктрина, акт неофіційного тлумачення, науково-практичний коментар, юридична композиція.

Актуальність дослідження. Ефективне функціонування правової системи суспільства, вдосконалення юридичної практики, зміцнення законності та правопорядку в суспільстві багато в чому залежать від функціональної ролі науково-практичних коментарів як особливих доктринальних актів. Необхідність вивчення структури науково-практичних коментарів правових норм полягає в тому, що саме в них закріплюються та виражаються не тільки науково обґрунтовані роз'яснення суті правових приписів, але й моделі ефективного втілення у життя правових актів. Зазначені положення вказують на актуальність загальнотеоретичних досліджень структури та композиції науково-практичних коментарів.

Мета статті. Розкрити поняття та складові елементи структури науково-практичного коментаря, встановити сутність його юридичної композиції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженнями мови права, вимог і правил юридичної техніки до актів юридичної доктрини, актів неофіційного тлумачення тощо, займалися такі науковці як: В. Артеменко, В. В. Дудченко, О. М. Головка, М. І. Козюбра, Н. М. Крестовська, Д. Г. Манько, Л. Г. Матвеева, Н. М. Оніщенко, М. І. Панов, Н. М. Пархоменко, О. Ф. Скакун, Ю. О. Тихоміров, І. Д. Шутак та інші.

Виклад основного матеріалу. Науково-практичний коментар є невід'ємною частиною засобів правового впливу сучасного права на суспільство. Під науково-практичним коментарем слід розуміти юридичний текст, який є формою вираження юридичної доктрини та містить узгоджені наукові погляди та концептуальні висновки вчених та/або практиків правової сфери щодо сутності письмових правових актів, порядку їх втілення у життя та зв'язку із іншими актами.

Досліджуючи структуру науково-практичного коментаря, слід враховувати, що він не створює нову правову норму, однак при системному застосуванні виступає основою якісних змін юридичної практики. Змістова складова науково-практичного коментаря пов'язана із з'ясуванням та роз'ясненням сенсу волевиявлення правотворця. Відтак, розкриття особливостей структурної композиції науково-практичного коментаря пов'язано із аналізом актів неофіційного тлумачення.

Неофіційне тлумачення здійснюється, коли роз'яснення змісту законів й інших нормативних актів можуть давати не

тільки компетентні органи, а й громадські організації, визначні державні і громадські діячі, вчені, а також будь-які інші громадяни у повсякденному житті [1, с. 172].

Аналізуючи процедури створення науково-практичного коментаря, ми можемо стверджувати, що вони здійснюються певним колом суб'єктів, які не мають публічних повноважень. Пріоритетними суб'єктами створення доктринальних актів є, безумовно, юристи-науковці, але не слід виключати з цього процесу й носіїв професійної (юристи-практики) та компетентної (представники неюридичних професій діяльність яких напряму пов'язана із правом, приміром, аудитори, військові офіцери тощо) правосвідомості.

Одним з видів неофіційних інтерпретаційних актів є акти доктринального (наукового) тлумачення норм права. Особливість доктринального виду тлумачення полягає в тому, що він є результатом наукового пошуку, характеризується використанням наявних наукових методів, теорій або ж дається в процесі розробки й обґрунтування нової теоретичної концепції, а відтак вирізняється достатньою глибиною проникнення в об'єкт пізнання. Доктринальне тлумачення здійснюють здебільшого учені-юристи, науково-дослідні установи, використовуючи досягнення юридичної науки [7, с. 190].

На науковості науково-практичного коментаря слід зробити окремий наголос. Бо його основне функціональне завдання пов'язано саме із тим, щоб науково-професійно розкрити на зрозумілому рівні суть правової норми та волі правотворця, вказати найбільш чіткий механізм її втілення у життя та зв'язок з іншими правовими актами. У правових нормах в узагальненому вигляді закріплюються найбільш важливі типові ознаки, притаманні невизначеній множинності актів поведінки. Одне з найважливіших завдань, яке стоїть перед суб'єктом коментування, розкрити всі можливі варіанти поведінки, які відповідають та не протирічають диспозиції правової норми, навіть, коли правотворець не вказав вичерпний перелік таких варіантів (коли ми маємо справу із розширювальним тлумаченням).

У коментуванні має діалектично поєднуватися «загальне» і «конкретне», що дозволяє уникати казуїстичних і, в той же час, надмірно узагальнених формулювань. Мають використовуватися поняття точні і коректні, зміст і обсяг яких строго фіксовані, і скорочувати (по можливості) застосування оціночних понять, які не мають чітко встановленого змісту і потребують додаткового пояснення. Не доцільно використовувати поняття, що не мають чітко визначеного змісту, а також не завершені переліки ознак. Слід користуватися поняттями, що мають оптимальний достатньо визначений зміст і обсяг.

Від суб'єкта коментування та його майстерності залежить подальша ефективність використання науково-практичного коментаря, відтак, термінологічний арсенал коментарів має відповідати певним правилам.

І. Л. Самсін, зазначає, що акти доктринального тлумачення не є обов'язковими та офіційними, але все ж таки мають досить

важливе значення в юридичній практиці. Більшість юристів свого часу вивчали думки провідних учених. Як з'ясувалося, юристи-практики здебільшого звертаються до нових коментарів кодексів та законодавчих актів, вивчають монографії, дослідження, статті провідних науковців щодо правозастосування в конкретних галузях, що в підсумку впливає на формування їхньої правової культури, професійний досвід та діяльність із правозастосування [11, с. 126].

Вказані І. Л. Самсіним положення, черговий раз підтверджують висновки про те, що «м'яке право» стає все більш затребуваним у сучасному суспільстві. Відсутність загальнообов'язкового характеру та державного примусу не є перешкодою у активному застосуванні науково-практичних коментарів у реальній юридичній практиці, при вирішенні конкретної юридичної справи.

Визначившись із науковістю та високою затребуваністю доктринальних актів в цілому та науково-практичних коментарів, зокрема, у правовому впливі на суспільні відносини, спробуємо визначити особливості їх структури та композиції.

Кожен науково-практичний коментар повинен мати певні вихідні дані, які відображають його юридичну природу, предмет та сферу коментування. Внутрішня будова науково-практичного коментаря має поділ на пов'язані між собою складові елементи – компоненти юридичної композиції коментованого матеріалу, які залежать від характерного стилю суб'єкта їх створення. Аналізуючи юридичну композицію, ми можемо отримати вичерпні дані, в тому числі, й про структуру науково-практичного коментаря.

На думку О. Зайчука, структура – це сукупність чітко визначених елементів, які у процесі взаємодії забезпечують функціональну самостійність норми права [12, с. 368].

Як ми вже зазначали, структура науково-практичного коментаря має значну схожість із актами неофіційного тлумачення, але є між ними й певні відмінності.

Опираючись на думку Л. Г. Матвєєвої, у структурі акта тлумачення потрібно виділяти змістову і формальну сторони. До змістової належать ідея, тема, проблема, викладена в інтерпретаційних розпорядженнях – це суть всього акта тлумачення. Змістову структуру складають загальні (нормативні) або індивідуально-конкретні владні правороз'яснювальні розпорядження. Оскільки більшість актів оформляється в письмовому вигляді – як акти-документи, то й зовнішня сторона тут має важливе юридичне значення. Формальна сторона – це розміщення основних елементів і зв'язків, що забезпечують цілісність і завершеність акта, а також комплекс реквізитів. Характерними реквізитами інтерпретаційних актів є найменування виду відповідного акта, заголовки, місце і час його складання, відомості про те, від якої особи чи органу виходить цей акт, юридична достовірність (підпис, затвердження) [6, с. 62].

Більшість з зазначених Л. Г. Матвєєвою структурних елементів інтерпретаційних актів відповідають вимогам щодо структури й науково-практичних коментарів правових актів. Так, характеризуючи змістову складову науково-практичного коментаря, можна встановити, що ідеєю його створення виступає необхідність задоволення потреб соціуму (найчастіше суб'єктів правозастосування) у розробці ефективних моделей втілення у життя правових норм. Темою науково-практичного коментаря є фактично предмет цього юридичного тексту, інше кажучи, предмет науково-практичних досліджень.

Змістова структура науково-практичного коментаря розкривається у формулюванні значень скритого сенсу волевияв-

лення правотворця, донесення його ідеї, підкріплення такого обґрунтування особливостями зв'язку з іншими правовими нормами і актами. Підготовка базису роз'яснень та рекомендацій на підставі яких зацікавлена особа зможе не тільки остаточно зрозуміти суть правових приписів, але й визначитися із шляхом їх використання. Фактично квінтесенцією змістовних складових елементів науково-практичного коментаря є його композиція, формування якої тісно пов'язано з науковим рівнем суб'єкта створення коментаря, його авторитетності та професіоналізму.

Суб'єкт коментування має визначити відповідність соціальних факторів нормативно-правовому змісту; встановити відповідність змісту нормативно-правових приписів логічній основі (відповідність логічним законам, прийомам і засадам; відповідність змісту нормативно-правового припису логічній структурі норми права; відповідність нормативній основі, системі права в цілому); здійснювати коментування у відповідності до вимог сучасної ділової української мови, техніки юридичного письма; встановлюючи відповідність змісту нормативно-правових приписів чинній системі джерел права України; розкрити наявні та можливі механізми реалізації приписів та забезпечення їх виконання.

Формальна сторона науково-практичного коментаря, хоча й не має загальнообов'язкового характеру, не менш важлива. Вона відображає розміщення основних елементів і зв'язків завдяки яким забезпечується цілісність і завершеність коментаря.

Особливе значення для юридичного тексту і, безумовно, для науково-практичного коментаря має реквізитна складова. Науково-практичний коментар має наступні реквізити:

назва та вид – дозволяє визначити вид коментаря (найчастіше використовують: науково-практичний коментар ... або коментар до ...) та виду правового акту, який підлягає коментуванню (прикладом: Закон України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 р.) [4]; пишеться з великої літери (якщо друкується – всі букви великі);

адресат – інформація про те, кому призначений науково-практичний коментар. Усі складові частини пишуться в називному відмінку з нового рядка, з одного положення, з великої літери;

дата – обов'язковий реквізит, який вказує дату надання до друку на день підписання. Він має три складники (день, місяць, рік) і може бути поданий одним рядком (наприклад: 06.10.13) або комбінованим способом (словесно-цифровим: 6 жовтня 2013 р.);

нумерація сторінок – використовується наскрізна нумерація. Нумерують сторінки арабськими цифрами без будь-яких пунктуаційних знаків, членування тексту і нумерація частин – виражає зовнішню будову науково-практичного коментаря і вказує на його формальну складність, яка залежить від тексту правового акту, який підлягає коментуванню.

А. Нелюба зазначає, що існують дві системи членування тексту і позначення частин: 1) комбінована система полягає у використанні букв, цифр, слів, символів; 2) система арабських цифр: кожна частина має свій номер, що позначається тільки арабськими цифрами, після кожної цифри, окрім останньої, ставиться крапка. Чіткий поділ на частини містить усі номери відповідних складових частин вищих рівнів [9, с. 36].

Аналізуючи членування тексту науково-практичного коментаря, ми маємо зауважити, що, і це є черговою відмінністю коментарів від інтерпретаційних актів, їх структурна модель цілком дублює структуру правового акту, який підлягає коментуванню.

Постатейно, розділ за розділом суб'єкт коментування роз'яснює положення та розкриває суть акту, додаючи свої висновки та міркування до тексту статей нормативно правового акту.

Також, необхідно зазначити, що такі реквізити як підпис та печатка, що засвідчує законність акта тлумачення, відповідальність особи за його зміст і наслідки дії, є обов'язковим для актів тлумачення, та не є обов'язковим для науково-практичного коментаря. Його автентичність підтверджується виконавцем, або науковою установою, яка подає матеріали коментарю до друку в типографію та за якими закріплюється авторське право.

Але зазначені елементи ще не в повній мірі відображають особливості структури та композиції науково-практичних коментарів. Для з'ясування інших складових, слід звернутися до функціонального аналізу структури зазначених актів.

А. М. Шаранов цілком слушно вказує, що функціональна структура, по-перше, показує, наскільки ефективно функціонує кожний з видів інтерпретаційних актів; по-друге, розкриває способи взаємодії (зв'язку, відносин) між різними їхніми видами; по-третє, вказує на функції, які виконують акти тлумачення, на відміну від інших правових актів (нормативно-правових, правозастосовних тощо), у правовому регулюванні. У цьому випадку вже самі інтерпретаційні акти виступають в ролі детермінантів щодо економічної та політичної, духовної та інших сфер життєдіяльності суспільства. Зазначена структура дозволяє виділяти наслідки (позитивні і негативні), до яких приводить видання окремих актів тлумачення чи їхніх типів, видів і підвидів [12, с. 50].

Ефективність функціонування науково-практичного коментаря пов'язана із кількома факторами (елементами). Перший з них, як би парадоксально це б не виглядало, пов'язаний із якістю викладення правового матеріалу у нормативно-правових актах. Законодавець формулює загальні положення, та, безумовно, не має можливості відобразити та закріпити максимальну кількість правових приписів. Відтак, окремі положення, а по суті й весь акт, потребують додаткового роз'яснення, більш того, таке роз'яснення необхідне, коли виникають колізії між нормами двох і більше актів у яких містяться норми, що регулюють тотожні положення. При чому, науково-практичне коментування має здійснюватися на основі та у відповідності до герменевтичного підходу.

З цього приводу В. В. Дудченко, зазначає, що основи герменевтичної теорії дозволяють виявити принципову відмінність між «буквою» і «духом» права. У теорії і практиці позитивного права віддають перевагу букві закону, тоді як у природному праві – його духу та меті. У першому випадку йдеться про дослівний принцип тлумачення, а в другому випадку – про цільовий принцип, коли тлумачення здійснюється у контексті мети. Суттєво при цьому, що метод екзегез реалізується шляхом застосування граматичного, логічного, історичного і системно-позитивного тлумачення [2, с. 15].

Другий фактор, пов'язаний із авторитетністю та науковим рівнем суб'єкта коментування. У відповідності до професійності такого суб'єкта визначається і рівень здійснюваних ним коментарів, наукових узагальнень та моделей застосування права.

Третій фактор, який умовно можна визначити як «підсумковий» відображає реальний рівень використання тексту науково-практичного коментаря у юридичній практиці. На сьогодні, такий рівень можна перевірити досліджуючи статистику видань, тиражу та перевидань окремих коментарів.

Не викликає сумніву й значущість такого компоненту структури науково-практичних коментарів як мова їх текстів.

До загальної характеристики юридичної мови слід відносити: науковий характер, документальність, ясність і простоту мови, максимальну точність, визначеність викладу, економічність використання в тексті актів мовних засобів, зв'язність і послідовність викладу, експресивну й емоційну нейтральність, безособовий, не індивідуальний характер, повноту, цілісність, логічну завершеність та державність мови.

На думку М. І. Панова, слова та терміни повинні характеризуватися однозначністю, семантичною жорсткістю, чітко співвідноситися з поняттями, для позначення яких вони вживаються. За правилами юридичної техніки такі терміни мають бути позбавлені експресивності і виступати специфічними знаковими одиницями, що чітко концентрують в узагальненому вигляді гранично високий рівень знань про відповідні соціально-правові явища [10].

Мова нормативно-практичного коментаря має бути, чіткою, зрозумілою і доступною, текст оформлений у офіційно-діловому стилі. Відтак, створення науково-практичного коментаря вимагає не тільки фахових знань у юридичній сфері, але й знань щодо порядку створення юридичних документів, юридичної мови, логіки та аргументації.

Розвиваючи висновки відносно мови науково-практичного коментаря, Ж. В. Завальна вказує, що норми більш загального характеру варто розміщувати на початку документа; однорідні норми потрібно виділяти, викладати поряд, а не в різних частинах документа; у великих за обсягом актах тлумачення норми потрібно об'єднувати у глави, розділи, частини; кожна глава, розділ, частина повинна мати назву [3, с. 69].

Окремо, слід зупинитися на особливостях структурування роз'яснень науково-практичного коментаря. Кожне роз'яснення та моделювання, яке здійснюється суб'єктом коментування відповідно до кожної статті правового акту, що підлягає коментуванню, складається з двох основних елементів: вступ та основна частина. Слід зазначити, що роз'яснення актів тлумачення складається з трьох елементів: вступ, основна частина та висновки.

На вступну частину науково-практичного коментаря зазвичай відводиться близько 10% всього обсягу роботи. На відмінну від інших частин, вступ стосується не тільки змісту, а й адресатів норми. Приміром, коментар до статті 2 Цивільного кодексу України не тільки визначає коло учасників цивільних відносин, але й надає визначення кожному з видів таких осіб [8, с. 24].

Основна частина містить роз'яснення змісту норми. Ця частина займає приблизно 90% усього тексту. Саме в основній частині здійснюється всебічне обґрунтування наукових положень, правової природи та сутності волевиявлення законодавця. Основна частина складається з дослівного повторення тексту правової норми та її аналітичного, науково-обґрунтованого осмислення, роз'яснення, коментування та аналізу зв'язку з іншими нормами права. Приміром, коментар до статті 1 Кримінального кодексу України не тільки визначає, які суспільне небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили, але й має логічні висновки, що впливають із ч. 2 ст. 1, відносно вимоги застосування кримінальної відповідальності та покарання лише за ті діяння, які на момент їх вчинення вже були визначені Кримінальним кодексом як злочини. Таким чином, у кримінальному праві реалізуються положення ч. 2 ст. 58 Конституції України, згідно з яким «ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення», та загальновизнаний прин-

цип кримінального права (немає ані злочину, ані покарання без вказівки на це в законі). [5, с. 12]. На вказаному прикладі, ми бачимо не тільки аналітично-роз'яснювальну працю, але й пошук співвідношення із іншими нормами права.

Науково-практичні коментарі норм права на сьогодні є здебільшого друкованими. Безумовно, на сьогодні відсутні жорсткі законодавчі вимоги до формату тексту коментаря. Але під час їх підготовки доцільно використовувати положення розроблені для офіційного діловодства.

Крім того, науково-практичний коментар має відповідати певним критеріям, до яких належать: ясність, точність, простота, ефективність.

Окрім зазначених критеріїв, науково-практичний коментар має відповідати вимогам законності та обґрунтованості, справедливості та загальним правам і свободам. Зазначені вимоги розповсюджуються відносно будь-якого правового акту та юридичного тексту.

Висновки. Отже, структуру науково-практичного коментаря норм права слід розуміти як сукупність складових компонентів, спосіб розташування яких та зв'язки між ними забезпечують розкриття предмету коментування та виконання методологічної функції роз'яснення та рекомендації найефективнішої моделі втілення в життя правових норм із урахуванням їх взаємозв'язку з іншими правовими актами. В свою чергу, композиція науково-практичного коментаря відображає стиль викладення матеріалу та юридичні конструкції, які використовувалися при цьому. Юридична композиція науково-практичного коментаря – це особливості конструювання юридичного тексту, який містить всебічний загальнотеоретичний аналіз правової норми та відповідає структурі основної частини акту який підлягає коментуванню.

Юридична композиція науково-практичного коментаря складається з наступних компонентів:

Компоненти змісту (відображають сутність науково-практичного коментування): науковість, ідея, тема, розкриття значення, відповідність формальної логіці;

Компоненти форми (відображають порядок розміщення та структурування тексту): реквізити (назва та вид, адресат, дата, нумерація сторінок, членування тексту), прив'язка до структури тексту правового акту, який підлягає коментуванню, відповідність вимогам діловодства;

Компоненти функціональності (зумовлюють об'єм науково-практичного коментаря): елемент відповідності (чим якісніше закон, тим менше текст коментаря), елемент авторитетності (чим вище науковий рівень суб'єкта коментування, тим більш зрозумілим є текст та максимально розкрито можливі варіанти поведінки), елемент затребуваності (відображає та прямо пропорційний якості науково-практичного коментаря);

Компоненти мови: має бути, чіткою, зрозумілою і доступною, текст оформлений у офіційно-діловому стилі, науковий характер, документальність, ясність, максимальну точність, визначеність викладу, економічність використання в тексті актів мовних засобів, зв'язність і послідовність викладу, експресивну й емоційну нейтральність, безособовий, не індивідуальний характер, повноту, цілісність, логічну завершеність та державність мови.

Загальноправові критерії якості правових актів та юридичних текстів, до яких належать: ясність, точність, простота,

ефективність, законність, обґрунтованість, відповідність загальним правам і свободам.

Розгляд структури науково-практичних коментарів дозволяє відобразити взаємозв'язок частин і цілого, елементів і системи, змісту і форми науково-практичного коментаря норм права. Саме категорія системи розкриває його будову як цілісного і самостійного правового явища у правовій системі суспільства.

Література:

1. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
2. Дудченко В. В. Про герменевтичний підхід до права / В. В. Дудченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 45. – С. 11-16.
3. Завальна Ж. В. Професійні навички юриста : навч. посіб. / Ж. В. Завальна, М. В. Старинський. – Суми : Універсальна книга, 2006. – 160 с.
4. Закон України «Про національну поліцію» : наук.-практичний коментар. – Київ : Центр учбов. л-ри, 2016. – 384 с.
5. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар станом на 1 квітня 2013 р.. – Х. : Одиссей, 2013. – 912 с.
6. Матвєєва Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Матвєєва Лілія Георгіївна. – Х., 2005. – 276 с.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : станом на 1 квітня 2016 р.. – Київ : Центр учбов. л-ри, 2016. – 784 с.
8. Нелюба А. Професійна мова юриста / А. Нелюба. – Х. : Прапор, 2002. – 208 с.
9. Панов М. І. Точність правових норм як необхідна умова якості правотворення / М. І. Панов // Юридична техніка. [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://legaltechnique.org/>
10. Самсін І. Л. Тлумачення актів законодавства про оподаткування : лекційно-практичний курс : навч. посіб. / Ігор Леонович Самсін. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 364 с.
11. Теорія держави і права: академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
12. Шаранов А. Н. Сущность и пределы (сферы) действия актов официального юридического толкования (проблемы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Антон Николаевич Шаранов. – Ярославль, 2004. – 210 с.

Бычковский Е. Л. Научно-практический комментарий: особенности структуры и композиции

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей структуры и юридической композиции научно-практического комментария. Установленные компоненты: содержания, формы, функциональности и языка. Выделены структурные элементы и раскрыты критерии эффективности.

Ключевые слова: юридическая техника, язык права, юридический текст, юридическая доктрина, акт неофициального толкования, научно-практический комментарий, юридическая композиция.

Bychkovskyi Ye. Science-practical comment: features of structure and composition

Summary. The article is devoted to the study of the features of structure and legal composition of science-practical comment. The components of: content, form, functions and language are established. Allot structure elements and describes criterion of effectiveness.

Key words: legal technique, language of law, legal text, legal doctrine, non-official interpretation act, science-practical comment, legal composition.